CONTRIBUȚIA LUI IOAN CARAGIANI LA CUNOAȘTEREA DIALECTULUI AROMÂN

ION POPESCU-SIRETEANU

Junimistul Ioan Caragiani, fost profesor de limba elină la Universitatea din Iași, s-a născut în localitatea numită de aromâni Dămași din Thessalia, la 11 februarie 1841, după *Dicționarul Junimii* de Iacob Negruzzi, sau în 1840, după un caiet de note al lui Caragiani, din 1858, citat de Per. Papahagi în *Viața lui Ioan Caragiani* (prefață la Ioan Caragiani, *Studii istorice...*, I, 1929, p. III). Preferăm informația din *Dicționarul Junimii*, întrucît aceasta prezintă data pe care însuși Caragiani a trebuit să o dea la intrarea în societatea ieșeană, la vîrsta deplinei sale maturități. Iacob Negruzzi menționează 13 ianuarie 1921 ca dată a morții cărturarului aromân.

Familia sa cobora în Thessalia în fiecare an cu turmele la iernat, din Avela / Avdela, vestită așezare aromânească din munții Pindului. A început să învețe în Dămași și în Avela cu învățători pe care îi plăteau localnicii. A continuat studiile de greacă veche în Gureanță și în Vlaho-Clisura cu Apostol Mărgărit, apoi a devenit student al Universității din Atena, oraș în care mai trăiau mulți dintre aromânii care au luptat în 1821 și în 1828 împotriva stăpînirii turcești. Dorința lui Caragiani de a scrie o istorie a aromânilor s-a născut în acești ani, sub puternica impresie a povestirilor despre lupta aromânilor pentru constituirea unui stat creștinesc în Balcanii stăpîniți de otomani. El dorea să vorbească nu numai despre vitejia aromânilor, ci și despre romanitatea lor și despre primejdia deznaționalizării, — proces început de multă vreme prin grecizarea unor localități aromânești. Chiar marii eroi aromâni erau prezentați ca greci și cu nume grecizate în unele scrieri, fapt care l-a determinat pe Caragiani să insiste asupra originii românești a multora dintre cei care, cu prețul vieții lor, au făcut să fie înlăturată puterea turcească în sudul Peninsulei Balcanice. Cu gîndul la Vlahia Mare din evul mediu, Ioan Caragiani visa crearea unui stat aromânesc în Pind și în părțile populate numai de aromâni.

După terminarea studiilor, sosește la București cu o caravană aromânească, se împrietenește cu aromâni trăitori mai de mult în țară, devine profesor la un liceu din capitală și, după scurtă vreme, profesor la Universitatea din Iași. A fost membru al Academiei Române, unde îi reprezenta pe aromâni, de la înființare. Per. Papahagi a scris în prefața citată că Ioan Caragiani „este inițiatorul dicționarului academic, prin determinarea lui Zappa de a dona acestui înalt așezămînt o sumă pentru susținerea cheltuielilor cerute de tipărirea acestui dicționar". Înțelegem că este o exagerare (chiar dacă informația vine din notele lui Caragiani), întrucît necesitatea înființării unei academii, care să aibă în obligație întocmirea unui dicționar și a unei gramatici, este înscrisă încă în prefața gramaticii lui Heliade Rădulescu, din 1828. Contribuția lui Caragiani s-a concretizat, cum reiese chiar din informația citată, în ușurarea cheltuielilor de publicare. Dar, ca membru al

BDD-A24106 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:47:23 UTC)

Academiei, s-a numărat, în chip firesc, printre inițiatorii și sprijinitorii muncii de redactare a dicționarului. El, însă, a fost inițiatorul ideii de pregătire intelectuală a unor tineri aromâni, care să fie retrimiși în Peninsula Balcanică, unde aveau menirea să devină luminători ai neamului.

Este știut că Ioan Caragiani era considerat un mare povestitor (Iacob Negruzzi, *Amintiri din Junimea*, „Minerva", București, 1970, p. 191 ; G. Panu, *Amintiri de la Junimea din Iași*, „Minerva", București, 1971, vol. I, p. 88). Din cauza aspectului său, a fost poreclit de V. Pogor „binenutritul" (Negruzzi, *op. cit.*, p. 142) sau „binehrănitul Caragiani" (Panu, *op. cit.*, I, 162). În *Dosarul Junimii*, altfel ținut cu grijă de Iacob Negruzzi, numele lui a fost înscris abia în ziua morții (vezi Negruzzi, *op. cit.*, p. 370).

Întîia scriere a lui Ioan Caragiani privitoare la aromâni este intitulată *Românii din Macedonia și poezia lor poporală* și a fost publicată în „Convorbiri literare", II, 1869, numerele 21—24. Prima parte a acestui studiu cuprinde o prezentare a aromânilor, a originii și numărului lor (el dă cifra de 1 450 000) și cuprinde un apel adresat dacoromânilor de a-i ajuta pe frații lor de peste Dunăre, supuși deznaționalizării.

La 1868, cînd a fost scris acest studiu, Caragiani susținea ideea că în Peninsula Balcanică se vorbește *un dialect al limbii române* și credea că cel mai potrivit nume al vorbitorilor acestui dialect ar fi cel de *rumelioți* („Numele cel mai nimerit pentru ei ar fi *rumelioți* de la *Rumelia*, nume actual al provincielor ce locuiesc" ; „Convorbiri literare", II, 409) ; el nu admitea numele de *macedoromâni*, întrucît aromânii nu locuiesc numai în Macedonia. Dar, dintr-un motiv similar, nici numele propus de Caragiani nu a fost acceptat. Pe de altă parte, cum observa Th. Capidan, în *Aromânii*, 95, el greșea crezînd că numele *macedoromân* sau *macedono-român* ar exista numai de pe la 1860 ; acest nume apare încă la scriitori ca Mihail Boiagi și Gheorghe Constantin Roja. De altfel, în *Studii istorice*, Caragiani însuși a folosit termenul de *macedoromân*, renunțînd definitiv la cel propus în lucrarea din 1869. Caragiani arată că „dialectul rumelioților este foarte interesant pentru acei care se ocupă cu istoria limbei române, pentru că acest dialect a rămas și până în ziua de astăzi așa precum a fost și cînd unii din rumelioți trecură Dunărea, iar ceilalți veniră din Italia. El n-a fost cultivat, ca să păsească înainte, nici nu s-a alterat, pentru că elementele cu care a fost în contact au fost cu totul eterogene...." („Convorbiri literare", II, 429). Despre fărșeroți spune că „sînt renumiți între rumelioți pentru limba română ce o vorbesc neamestecată cu vorbe străine și plină de cuvinte latinești curate...." (*rev. cit.*, II, 464). Ioan Caragiani considera, cum vedem din citatul reprodus mai sus, că unii aromâni au coborît din Dacia și că alții au ajuns în Peninsula Balcanică din Italia, într-o epocă îndepărtată. El vorbește chiar de o tradiție a originii italice a fărșeroților.

Sînt prezentate apoi „cele mai principale [sic !] diferențe dintre dialectul rumeliot și cel de aici" (*rev. cit.*, II, 430), adică cel dacoromân. Diferențele constatate sînt grupate în funcție de particularități fonetice, gramaticale și lexicale. Cu privire la acestea din urmă, autorul arată că „există multe cuvinte latinești la rumelioți, cari lipsesc aici", adică la dacoromâni, iar între exemple citează *mulă* „catîr" (nu știa că *mulă* este păstrat și la dacoromâni) ; *sanu* „sănătos" (acesta, însă, împrumut italian, din *sano*, după Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*, ediția a doua; în continuare : DDA) ; *viglia* „locul unde veghează cineva" (în DDA, *viglia* a fost înregistrat cu sensul „gaură

BDD-A24106 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:47:23 UTC)

în meterez", mai nou decît sensul înregistrat de Caragiani și explicabil prin acesta). Cuvîntul *adă* dintr-un vers, explicat prin „brad", este tot neînregistrat în DDA, unde găsim că aromânii au *dzadă* și *zadă*, iar meglenoromânii — *zadă* (desigur *adă* poate fi o variantă fonetică a lui *zadă*). Cuvîntul *mândilă* „basma", din versul *Veḑi mândila-ți se dimică* (= Vezi, basmaua ți se rupe) este înregistrat în DDA numai în varianta *mîndilă*, cu sensul „năframă, batistă". Caragiani citează supranumele *Notenari* și *Notenuși*, date unor oameni voinici, explicabile prin *notenari* și *notenuși*, derivate ale lui *noaten*. Facem observația că în DDA este înregistrat derivatul *nutinar*, dar lipsește un derivat *notinuș* sau *nutinuș*.

După mai vechile contribuții ale lui Heliade Rădulescu, lucrarea lui Ioan Caragiani a readus în atenția unui public destul de larg unele aspecte importante ale dialectului aromân și a atras atenția asupra creației populare aromâne. Este, după cîte știm, prima apariție de folclor aromân în presa românească. Celor 10 poezii populare, de fapt cîntece populare, incluse în studiul lui Caragiani, li se vor adăuga, în aceeași revistă, abia peste 14 ani, în 1883, culegerile de bocete aromânești publicate de Th. Burada și peste patru decenii, în 1909, studiul lui Marcu Beza, *Observațiuni asupra poezie populare la aromâni*.

În monografia *Aromânii*, Th. Capidan se ocupă de acest studiu al lui Ioan Caragiani menționînd particularitățile dialectale asupra cărora s-a oprit autorul său.

Din nota : „Despre dialectul rumelioților cine vrea mai multe [informații] poate cîti *Gramatica macedono-română* de Boiagi, tipărită la Viena la 1813, sau, o alta elaborată de domnul I. G. Massimu, intitulată *Răpedă idea de Gramateca macedonoromânească*, București, 1862", aflăm care au fost sursele de documentare ale autorului, în afară de propriile sale cunoștințe.

A doua scriere în care Ioan Caragiani s-a ocupat de dialectul aromân este intitulată *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, lucrare rămasă neterminată. Prima parte a fost publicată în 1891, ca supliment la „Revista pentru istorie, archeologie și filologie" a lui Gr. Tocilescu și republicată în 1929 de către Per. Papahagi, nepotul lui Ioan Caragiani, iar partea a doua a fost publicată pentru prima dată în 1941 tot de către Per. Papahagi și cuprinde 291 pagini mari. Amîndouă volumele au apărut sub auspiciile Academiei Române, al doilea cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la nașterea autorului.

Din prefața lui Per. Papahagi la partea I a lucrării aflăm că cele 272 pagini reprezintă „începutul unei mari lucrări, în care autorul voia să arate trecutul și viața românilor din Peninsula Balcanică în secolii trecuți". Se spune că „scrierea se redacta în cursul tipăririi" și că „mijloacele au lipsit ca tipărirea să poată fi continuată [...]. O parte din continuare a rămas redactată în manuscript, iar pentru cealaltă au rămas numai note și extrase..." Materialul care stă la baza întregii lucrări a fost adunat într-un timp îndelungat cu un efort greu de imaginat dacă avem în vedere faptul că autorul a făcut multe călătorii de studii în regiunile și la oamenii despre care vorbește în condițiile unei rezistențe fățișe a autorităților locale. Notele și extrasele la care se referă Per. Papahagi nu se află la Biblioteca Academiei R. S. România și nici la Biblioteca Centrală „Mihai Eminescu" din Iași, dar la Muzeul de Literatură al Moldovei din Iași se găsește scrierea în manuscris *Aromânii și cînteccle populare grecești*, de 218 pagini.

BDD-A24106 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:47:23 UTC)

Ioan Caragiani a scris aceste *Studii istorice* dintr-o mare dragoste pentru poporul său şi pe baza unei amănunţite cunoaşteri a situaţiei reale după tradiţii şi după izvoare străine, analizate în mare parte critic. O parte din material a fost obţinută prin corespondenţă de la intelectuali din diferite localităţi aromâneşti.

Ideea care a determinat elaborarea acestei scrieri a fost exprimată încă în *Românii din Macedonia şi poezia lor poporală* unde, vorbind despre erol fărşeroţi precum Bociari, Cacioni, Caciandoni, Giavela etc., Caragiani spunea că „numele dovedesc că au fost români" *(rev. cit.*, II, 464).

Lucrarea este scrisă „mai mult pentru străini, cari n-au nici o idee despre importanţa românilor din Peninsula Balcanică şi [despre] istoria lor" *(Studii*, I, 84). Valoarea lingvistică a acestor *Studii* a fost subliniată de Per. Papahagi şi de Th. Capidan. Per. Papahagi, în prefaţa de la partea a II-a, p. V, foloseşte, pentru această operă, calificativul *grandioasă* şi spune că ea „il va face nemuritor printre aromâni", arătînd că „autorul i-a consacrat toată energia sa, uneori chiar primejduindu-şi viaţa" (p. VIII). Th. Capidan, referindu-se numai la partea I, din 1929, spunea că „prezintă o însemnătate deosebită pentru studiul dialectului aromân din punctul de vedere al onomasticei", că „bogăţia de nume cu care operează autorul este impunătoare, iar multe din ele arată o evidentă origine românească" (Th. Capidan, *Aromânii*, 96). În *Dicţionar de lingvişti şi filologi români* de Jana Balacciu şi Rodica Chiriacescu, p. 91–92, se afirmă greşit că *Studii istorice* de Ioan Caragiani reprezintă un „amplu şi detaliat studiu etnografic asupra tuturor comunităţilor aromâneşti din Peninsula Balcanică", pe cînd, în realitate, este vorba de o cercetare istorică pe baza onomasticei.

Ioan Caragiani nu-şi propune să facă o analiză a unor cuvinte aromâneşti, dar cercetarea numelor de botez, a celor de familie şi a poreclelor pe care le are în vedere l-a obligat să se oprească şi asupra unor apelative, mai ales din graiul fărşeroţilor. Unele dintre acestea lipsesc din *Dicţionarul dialectului aromân* al lui Tache Papahagi. Ne propunem, prin urmare, să atragem atenţia asupra unei surse prea puţin utilizate a lexicului aromân (deşi lucrarea *Studii istorice* este înscrisă în bibliografia DDA, cu sigla CSt, p. 1 386).

Cuvintele aromâneşti *bărdeńe*, *bărduşe*, *bărduńe* denumesc „nişte plante subţiri şi nalte" care cresc „dese una lîngă alta, numite şi ele astfel de la asemănarea cu firele *bărdilor* de la război sau stative. Din cauza mulţimei acestor plante, şi multe locuri s-au numit *Bărdénie*, *Bărdúşie* şi *Bărdúnie*. Astfel de locuri [care] se află menţionate în cărţi [sînt] pe Parnas, în Peloponez şi aiurea, unde sunt români. Nişte triburi fărşeroteşti din Peloponez, turcite, se numeau βαρδουνιώταις înainte şi în timpul revoluţiunei greceşti" (I, 55). În DDA, 264, este înregistrat *bărdéńe* „luminărică ?", cu trimitere la *burdéńe*, fără menţiune de sens. T. Papahagi prezintă cuvîntul *bărdéńe* fără etimologie, deşi soluţia propusă de Caragiani merită să fie luată în seamă. Celelalte două cuvinte, *bărdúńie* şi *bărdúşe*, nu au fost înregistrate în DDA. În legătură cu cuvintele discutate, Caragiani pune numele *Bardă*, are are şi formele *Bîrdea*, *Bîrda*, *Bardea*, *Barda*. *Bardă* nu are sensul din dialectul dacoromân, ci, după informaţiile primite de cercetător, pe acela de „brîglă", pluralul avînd, desigur, sensul „brîgle" (I, 50, 55). Se precizează că albanezii au cuvîntul *barde* cu sensul „alb" şi că acesta nu este înrudit cu cel aromânesc. De la *bardă* au fost derivate n. pers : *Bărdaşiu*, *Bărdeşiu*, *Bărdac*, *Bărdacă*, *Bărduşiu*, *Bărdoniu*, *Bărduniu*, *Burduniu*, *Burduni* (I, 55). *Bărduşia* este nume de munte, iar *Bărduńia* este nume de provincie în Peloponez (II, 281).

BDD-A24106 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:47:23 UTC)

Avînd în vedere faptul că *bărdunii* sau *bărdunioții* erau oamenii cei mai războinici din Peloponez (II, 278), credem că între numele acestora și cel al *bordonilor* din nordul Dunării, care au mers în ajutorul lui Petru și Asan, ar putea fi o legătură, dar lucrurile trebuie cercetate cu cea mai mare atenție.

Vorbind despre porecla *Bîcă*, Ioan Caragiani (I, 29) spune că apelativul *bîcă* (cu varianta *bică*) înseamnă „pîntece"; de la *bîcă* a fost derivat adj. *băcat* „pîntecos", iar de la acesta, cu suf. *-el*, a fost creat diminutivul *băcățel*. *Bîcă*, *băcat* și *băcățel* nu sînt înregistrate în DDA, iar despre *bică* „burtă" se spune că „aparține mai mult graiului copilăresc".

S-ar părea că aromânii nu au cuvintele *bombă*, *bombu*, *bumbu*, dar informațiile prezentate de Ioan Caragiani modifică în mare măsură această părere. El scrie: „*Bombă* și *Boambă* și *Bumba* și *Bumbu* sunt familii românești cari poartă aseminea nume"; „*Bumbu* este dat ca poreclă la macedoromâni din cauza glasului tare ca bubuitul tunetului, care se zice *bumbunidzare*". Și mai departe: „*Bombu* și *bumbu* în dial. macedor. se zîce și un fel de *cărnat gros*; de la *bombu* și *bumbu* se face *bumbár*, tot în sensul lui *bombu* și *bumbu*. *Vari-bombu*, *vari-bombă*, *vari-bombi* (masc. sing.) însemnează *cărnat greu, prea mult umplut*". Despre *vari*, Caragiani scrie: „acest cuvînt nu este albanezescul *vârri*, *vorri*, care înseamnă *groapă* [...], ci cuvîntul grecesc βαρύς făcut în compunere βαρύ (*vari*), cuvînt des utilizat de macedoromâni în compunere cu cuvinte românești în sens de *greu, tare. Vari-bombeștii* dar sunt cei cari au *glas tare ca tunetul*" (I, 49). *Bombu* și *bambu* însemnează și „membru genital" și „puf la membrul genital bărbătesc" și „cărnat". Un derivat al lui *bombu* este *bumbar*: „De la *bombu* se face și *bumbár*, un cărnat care se frige învîrtit pe berbecul care se frige întreg la frigare". În alt loc, Caragiani aduce precizări privitoare la *bombu* și *bumbar*: „Macedoromânii ciobani, cînd frig berbeci la frigare, iau intestinul gros al berbecilor, îl umplu cu maiu sau cu ficatul, inima și altele tăiate în felii lungi și, făcînd un *cîrnat*, îl învîrtesc de berbece și, prinzînd mărginile cu sulițe supțiri de lemn, îl frig împreună cu berbecele. Pe acest cîrnat îl numesc *bombu* și *bumbarlu* (articulat)", iar în continuare prezintă detalii privitoare la cuvîntul *rumani*, cu varianta *arumani*: „....apoi mai fac un alt cîrnat umplut cu mațe și-l frig ca și *bumbarlu*; pe acesta umplut cu mațe îl numesc *rumani* sau *arumani*". De la aceste cuvinte sînt create porecle: „Mulți ciobani români sunt porecliți *Bombu*, *Bombi*, *Bumbărilă*, *Bumbrilă*, *Bumbărilă* etc. [...], asemenea *Rumani* sau *a Rumani*" (I, 187—188). Cuvintele *bámbal* și *bombal* „însemnează *membrul genital bărbătesc* și uneori *pubertas*". „Sensul lui *bámbal*, *bombal* îl are și *bambula*"; „*Bambrilă* este de la *bambarilă* și în loc de *bambalilă*" (I, 103). În această situație și numele *Bombrilă* (I, 101, 103) se explică prin *bombarilă*, nesemnalat de Caragiani.

Tache Papahagi nu înregistrează în DDA cuvintele *bombă*, *bombu*, *bumbu*, *boambă*, *bumbă*, *bombar* cu sensurile semnalate de Ioan Caragiani. Nu sînt înregistrate nici *bambal*, *bombal*, pe care le socotim variante ale lui *bămbar*, *bombar* (acesta neînregistrat); nu sînt înregistrate nici *bămbarilă*, *bambrilă* / *bombarilă*, *bombrilă*. Este interesant că aromânii au porecla *Bambúlă* (și apelativul *bambulă*, I, 101, 103), cuvînt pe care îl cunoaștem din graiul nostru natal (Mănăstioara, orașul Siret, jud. Suceava), unde se folosește tot ca poreclă pentru un „om prost", un „prostănac". În DDA nu se înregistrează nici *rumani*, cu varianta *arumani*, despre care s-a vorbit mai sus.

BDD-A24106 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:47:23 UTC)

Tache Papahagi cunoaște cuvîntul *boți* cu sensul „cartofi", dar cel de „boț" lipsește din DDA. Caragiani semnalează numele de familie *Boți*, *Boțari*, acesta din urmă și cu forma *Boțarați*, ca nume de grup. Autorul spune că numele derivă de la *boț*, care are varianta *bocĭu* și augmentativul *bóțar* „boț mare". Un argument pentru justificarea numelui este că „Boțarații erau scurți și groși". Ca porecle, *boț* și *bóțar* se acordă unor „oameni scurți și groși". Despre *bocĭu*, spune Caragiani, unii învățați aromâni cred că derivă de la *boace* „voce, glas" sau de la un joc de copii, în care unul întreabă *cucumbocĭ bocĭ*, iar altul răspunde *bocĭ*. Și *bocĭ* și *cucumbocĭ* lipsesc din DDA. Din *bocĭ* a fost derivat *Bócĭar*. Este importantă precizarea : „Românii fărșeroți zic *boț* și *bocĭu* și *boți* și *moț* și *mocĭu* și *moți* ; de aceea *Bóțar* se zicea și *Boțiar* și *Bócĭar*", prin urmare *boț* are variantele fonetice *bocĭu* și *boți*. *Bóțar*, *Bocĭar*, *Bóțiar*, ca nume proprii, se pronunță și *Móțar*, *Móčiar*, *Móțiar*" I, 30—31). În DDA este înregistrată interj. *moț* cu sensul „domol", adresată îndeosebi catîrilor, explicată prin alb. *mos* „non", și porecla *moțan*, cu varianta *mocean*, care se acordă unor aromâni din nordul Macedoniei și care s-ar explica prin *acmóți* „acum". Dar *moț* cu sensul „boț", cuvînt existent la fărșeroți, nu apare în DDA.

De la *boț* au fost derivate diminitivul *boțic*, cu fem. *boțică*, neînregistrate în DDA.

Aici avem prilejul să subliniem că există și la aromâni o corespondență *b- / m-*, fenomen fonetic interesant, care la dacoromâni se întîlnește în cuvinte precum *bondoc — mondoc*, *bont — mont*, *boțochină — moțochină*, *băciulie — măciulie* etc. (vezi alte exemple la Al. Graur, *Etimologii românești*, 21—22).

În DDA, 283, *breámi* are sensul „mîncare de post ; dovleac cu ceapă și orez", dar Ioan Caragiani îl semnalează din Leșnița cu cel de „vas de ghiuveci" (II, 105).

Brîscă are sensul „broască" și este nume care „se dă des la cișmele" (I, 97) ; „Multe cișmele la macedoromâni sunt numite *Brîscă*, poate de la *bară*, *bărîșcă*, *bărîscă*, *brîscă*" (II. 52). În DDA nu se înregistrează *brîscă*.

Carvu este „un fel de rac cu opt picioare". Caragiani cunoaște și o poreclă *Cărvic* (II, 54). Nici *carvu* și nici diminutivul *cărvic* nu figurează în DDA.

Cuvîntul aromânesc *călemi* denumește „un fel de batistă neagră colorată cu flori roșii și galbene, cu care se leagă la cap românii peste o căciulă albă de lînă" (I, 224). Tache Papahagi nu cunoaște acest cuvînt.

Cion, cionă înseamnă „privighetoare" și este „poreclă care se dă la cei vorbăreți" (I, 37). În DDA, 440, *cĭónă* înseamnă „vrabie", iar *cĭóńĭŭ* „vrăbioi".

În legătură cu porecla *Cionga*, Ioan Caragiani (II, 75) scrie : „Această poreclă se aude și *Cionta*, *Șionta*, *Ciontu*, *Șiontu*, *Ciondu*, *Șionda*, *Șiondu*, *Șunda* și nu-i totdeauna cu sensul de „ciung", ci de multe ori este un patronimic al numelor *cion*, *cioană* (= privighetoare), *ciun* (= lemn lung și ciolan), în formele *Cionca*, *Cionta*, *Cioncu*, *Ciontu*, *Cionga*, *Cionda*, *Ciunca*, *Ciunta*, *Ciunga*, *Ciunda* etc." Numele *Cionga* este menționat documentar în sec. al XV-lea (I, 32, nota 3). Aceste porecle atrag atenția asupra apelativelor care stau la baza lor și pot, între altele, să orienteze cercetările cu privire la originea lui *cionĭ* și *ciunt*.

Fărșeroții folosesc cuvîntul *ciorchină* (*ciorchină de auă*), pe cînd ceilalți aromâni au *arapune* (*arapune de auă*). Un comandat militar aromân avea

BDD-A24106 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:47:23 UTC)

numele grecizat *Cerghinis*, adică *Ciorchinis* (după Caragiani), cu terminația greacă și se numea astfel „pentru că era mic și negricios". Numele *Ciorchină* îl aveau, în secolul trecut, vreo 60 de familii din Mesenia (Peloponez). Tot *Ciorchină* era numele de familie al lui Iani Colocotroni, erou aromân de la 1821 (I, 31—32). Cuvîntul *ciorchină* nu a fost înregistrat în DDA, unde găsim, pentru noțiunea respectivă, termenii *arápun, arápune, călărúșă, cărmăstár, găĭarnușă*.

„*Circelĭu* (pronunțat *țirțelĭu* și *dzirdzelĭu*) are doauă sensuri provenind sau din *cercu*, de unde se face *Circelĭu*, care se zice și *Cărchelĭu*, sau din *dzerdzel*, care este zarzărul la macedoromâni" (I, 61). În DDA, 1 223, se înregistrează *țirțel* și *țirțelĭu*, cu varianta *dzirdzelĭu* (DDA, 524) „cercel". *Dzerdzel* „zarzăr" lipsește din dicționar, dar este glosat *dzîrdzeále* „zarzăre" (DDA, 525).

Despre *cĭun*, Caragiani scrie (I, 37) că „este o prăjină lungă și subțire, pe care se întind hainele spălate ca să se usuce" ; are și sensurile „lemn lung" și „ciolan" (vezi supra, *Cionga*). Firește că „lemn lung" se apropie mult de „prăjină", dar sensul „ciolan" nu a fost înregistrat în DDA. *Ciun* a devenit poreclă la aromânii din Peloponez.

Cícĭu are sensul „asin". De la *cîcĭu* a fost derivat augmentativul *căcĭónĭu*, iar de la acesta s-au creat formele cu afereză *cĭonĭu* și *șĭonĭu* (I, 37). Cuvîntul *cîcĭu* figurează și în DDA, 358, cu pl. *cîcĭ* și *cîceanĭ*, cu următoarele precizări : „Apare ca poreclă în onomastică (de ex. la Avdela, ca nume de familie). De fapt, astăzi nu i se mai cunoaște sensul acestui cuvînt care e și foarte puțin în circulație. Circulă numai ca nume de catîr masculin". T. Papahagi crede că avem a face cu un împrumut din tc. *qytch* „partie du derrière de toute chose ; derrière d'homme, d'animal ; croupe", dar sensul cuvîntului turcesc nu sprijină soluția propusă. Este posibilă o legătură de origine între cuvîntul aromân și interj. *cuci, cîci* (monosilabice) cu care în Bucovina se alungă viței, mînzii. În forma *căci*, cu varianta *cîci*, interjecția a fost semnalată din nordul Moldovei de V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, în *Glosar regional*, 22. T. Papahagi nu înregistrează augmentativul *căcĭonĭu*. Forma cu afereză *cĭonĭu* apare în discuția despre *șońĭu* „măgar" ; nu este semnalată nici varianta *șĭóńĭu*.

Cúcĭub, pl. *cúcĭube*, are în DDA sensul „buștean" ; un alt cuvînt *cucĭub*, pl. *cúcĭughĭ*, înseamnă „ciung" ; iar *cúcĭubă*, pl. *cúcĭube*, înseamnă „buturugă". Ioan Caragiani cunoaște *cúcĭubă* cu sensul „rădăcină groasă de copac mic, scoasă de sub pămînt". Este, deci, vorba de un alt sens. Atît Tache Papahagi cît și Ioan Caragiani cunosc forma cu afereză *cĭubă* (la Caragiani, I, 93), dar lipsește din DDA cuvîntul *cĭubec*, derivat diminutival al lui *cĭubă*.

Caragiani (I, 261—262) semnalează cuvîntul *cunávi* cu sensul „jder" ; T. Papahagi, în DDA, 406, înregistrează *cunáve* „dihor".

Asinul este numit și *danga* „pentru că se aude sunetul *danga-danga* cînd își bate urechile". „*Dăngliat* și *dănglianat* însemnează *urechiat* (= asin). [N. pers.] *Dangli* este prescurtat din *dăngliat*. Asinul se zice și *urechiat* și, după analogia acestui cuvînt, și din *danga* s-a făcut *dăngliat*" (I, 28). În DDA nu se înregistrează interj. *danga-danga*, ci doar *dîng* ; *dîngă* are sensul „asin". Se înregistrează adj. *dîngl'eát, dîngl'inát*, dar lipsesc variantele *danga, dăngliat, dănglianat*. Sugestia etimologică a lui Caragiani cu privire la originea lui *danga* (în DDA *dîngă* este fără etimologie) poate fi luată în considerație, substantivul avînd probabil o origine onomatopeică.

BDD-A24106 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:47:23 UTC)

Dres se folosește în sintagma *sînt dres* și are sensul „sînt curat de inimă și bărbat viteaz". Despre cei *dreși* se credea că nu-i prinde glontele pentru că erau *dreși cu farmece* (I, 250, 251). Cuvîntul lipsește din DDA.

Ioan Caragiani spune că *duți lachi* este „un gioc copilăresc cu arșicii" (I, 36). În DDA, 510, *duți* are înțelesul „om", „partie convexe d'un osselet, dosse", iar *lakĭ* (p. 723) „coté de l'osselet qui est creux", „gaură (la arșic)", dar nu se precizează că cele două cuvinte luate împreună reprezintă numele unui joc.

„*Epu* însemnează *cal*, de unde femininul *iapă* ; *epu* (= cal) se aude foarte rar" (I, 75). *Toli Epu* era numele unui bărbat din Avela, în 1824 (I, 41). *Epu* cu sensul „cal" nu este înregistrat în DDA.

„Supușii *celnicului* sau *domnului* se zic și astăzi : *fălcarea* sau *fămelile* sau *fumelile*, *fămeile* sau *fumeile* cutărui *celnic* sau *domn*. *Fămeaĭe* și *fumeaĭe*, *fămeaĭe* și *fumeaĭe* este cuvîntul *familie* din România" (I, 51), prin urmare aceste cuvinte au, la dacoromâni, sensul „familie". Constatăm că din DDA lipsesc *fămeaĭe*, *fămeaĭe*, *fumeaĭe*. Caragiani continuă : „Cînd zic macedoromânii : *fumelile* sau *fămelile* lui Alexi Bardă nu arată familiile din casa sa, ci numărul familiilor peste cari este domn. O altă espresiune este și aceasta : în loc să zică : mă duc la *călive* sau la *cătun*, zic : mă duc la *fumeĭ*".

Adj. *flor* este prezentat în DDA cu sensul „alb-auriu". Caragiani îl cunoaște ca sinonim aproximativ al lui *roșiu* și *griv*, cu precizarea că *flor* se folosește pentru a indica culoarea roșie a iezilor, a caprelor și a țapilor, spre deosebire de *griv*, care denumește culoarea roșie a cailor roibi (I, 18, 226). În DDA, *griv* are sensul „sur". Nepotrivirile dintre informațiile din dicționar și cele prezentate de Caragiani se pot explica prin ariile diferite din care a fost recoltat materialul lexical.

Caragiani (II, 227) semnalează cuvîntul *galu* „negru" în localitatea Lacă și tot acolo cuvîntul *gălaĭ* „idem". Din *gălaĭ* s-ar fi creat *laĭ* „negru" prin afereză, iar prin sufixare *gălăițu* „negricios, negru de tot". În DDA se înregistrează *gal*, *gală* „negricios ; nume care se dă catîrilor negricioși (și mari)" ; „nenorocit, nefericit" și *gălăițu* „negrui", dar nu se citează, măcar cu titlu informativ, explicația lui *laĭ* ca formă aferezată a lui *gălaĭ*.

Pentru *gav*, *gávă* Tache Papahagi, în DDA, dă sensul „chior", iar Ioan Caragiani (I, 178) „orb". Deosebirea semantică poate fi explicată fie prin diversitatea surselor de informare, fie printr-o evoluție a înțelesului ilustrată și de corespondentele sale dacoromânești.

În Leșnița, cuvîntul *gobu* circulă cu sensul „strigoi, vîrcolac, care își mănîncă rudele după ce moare". Este folosită și formula *laĭ goabe* cu sensul „sărmane" (II, 105). Nu este înregistrat în DDA.

Necunoscut a rămas și cuvîntul *gurgulian* care, din aceeași localitate, a fost semnalat cu sensul „rosmarin" (II, 105).

„Porecla *Lahuri* însemnează un fel de *șal* de legat capul la femei, dar cu care își legau capul și mulți bătrîni ca cu un turban turcesc ; căci, după cum am apucat și noi, mulți bătrîni purtau un turban pe care l-am văzut purtat și de căpitani. Acest turban însă n-a fost turcesc, ci poate bizantin, și nu-l purta orice bătrîn, ci numai cei bogați, cei de familii mari, *celnicii* [. . .] și mulți dintre căpitani. Turbanul în chestiune se numea de români *șervetă*, care astăzi nu mai există. De la această *șervetă* făcută din șalul numit *lahuri*, șal foarte

BDD-A24106 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:47:23 UTC)

prețios, poate că i-a provenit lui Gheorghe Lahuri porecla". Dar Caragiani se îndoiește de această explicație, pentru că „la macedoromâni există o poreclă *Plahúr, Plahúrcu, Plahúri* care se aude și *Lahúri* și *Lahúr* și care însemnează animal cu urechile late, mari și atîrnate jos, poreclă dată la animalul urechiat, la cîini, cai etc. și de aici și la oameni" (I, 225). În alt loc (I, 57), Caragiani spune că „*Plahúri* și *plahur* este o poreclă care se dă la cai, de unde trecu și la oameni și la cîini și însemnează *animal cu urechi late și atîrnate jos.* Se află și *lahur* și *lahuri*, asemînea și *plahúrcu*". În DDA sînt înregistrate *lăhúră, lăhúre, l'eăhură, plahúrcu, pl'eahúrcu,* dar lipsesc formele *plahur, plahuri, lahúr, lahúri* ; nu este înregistrat nici *șervetă.* Informațiile lui Caragiani sînt importante și pentru etnografia aromânească.

Prin *lură* și *luríe* se denumește o curea (I, 193). Tache Papahagi cunoaște *lură* cu sensul „nuia", iar *luriðă*, pl. *luridz*, cu cel de „fîșie (de piele etc.)". *Luríe* nu este înregistrat în DDA.

Mataranga (citește *Mătărîngă)* era nume al unui *senior* român expatriat la venirea turcilor în Peninsula Balcanică ; a intrat în serviciul Republicii Veneția (I, 48) ; apelativul are sens obscen, ca și *vari-bombi* (I, 49). În alt loc se spune că *mătărîngă* este „cuvînt al cărui sens este strîns legat de acel al cuvîntului *plahúri, plahúr, lahúr, lahúri* și *gulemi, glava,* adecă sensul de urechi mari, cari deșteaptă noțiunea de urechiat sau asin și tot ce se raportă la el" (I, 227). *Mătărîngă* nu este înregistrat în DDA.

Cuvîntul *meal*, care în DDA, 792, are sensul „coclaură", este semnalat de Caragiani, din Leșnița, ca „pămînt negru".

Mucelíu se numește „locul umed și mocirlos de la cișmele" ; „cine se feștelește ori se udă ori se umple de apă sau de glodul de la cișmele se zice că *se face mucíale*" (II, 52 ; la p. 53 este citat numele topic *Mucíalé).* În DDA nu este *muceliu*, iar *mučeále* are doar sensul „leoarcă" (s.v. *mucearĕ*[1] *).*

Prin *mușuníță* aromânii „înțeleg 'mușunoiul sau mica ridicătură de pămînt ce fac cîrtițele'. Multe locuri, pe unde se văd mușunoaie, poartă numele *Mușuníțe, La Mușuníțe*" (II, 523) ; „*Mușunóĭu* și *Mușuníță* se știe că însemnează 'ridicăturile de pămînt făcute de cîrtițe'. La macedoromâni, pe lîngă cuvintele *mușunóĭu* și *mușuníță*, există și : *mușuróniu* (= mușuroi), *mușunóĭu, șumuróniu*, apoi *șuburóniu, șubulóniu, șubulac.* Toate acestea însemnează 'cîrtiță' și 'tumul de pămînt ridicat de cîrtițe'" (II, 89). Aromânii au și cuvîntul *mușíu* de la care sînt derivate diminutivele *mușulí, mușolí*, iar de la acesta din urmă este derivat augmentativul *mușolan.* Despre *mușolan*, Caragiani nu crede „să fie același cu *șumulean, șubolan*" (I, 103). Un sinonim al lui *mușuróniu* este *mușurícă* (II, 53). Nu sînt prezentate sensurile lui *mușíu, mușulí, mușolí, mușolan*, dar deducem că este vorba de sinonime ale lui *mușolan, mușuróniu, mușunóniu.* Tache Papahagi înregistrează numai *mușuróńĭu* „cîrtiță" și *șumuróńĭu* „id." Lipsesc, așadar, toate celelalte, prezentate mai sus.

Cu sensul „un fel de țesătură groasă", Caragiani (I, 97) prezintă cuvîntul *pănură*, neînregistrat în DDA.

Cuvîntul aromânesc *pap* înseamnă „bătrîn" ; articulat are forma *paplu*, de la care s-a format diminutivul *păpleacu*, neînregistrat în DDA. Din acesta a rezultat, prin afereză, *pleac* (Caragiani, I, 64). Tache Papahagi scrie că *pleacă* este subst. invariabil, „folosit mai mult la vocativ singular", și că ar fi explicabil prin alb. *plak* „vecchio", dar cuvîntul trebuie considerat același cu *pleac.*

BDD-A24106 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:47:23 UTC)

Precizări importante a făcut Caragiani în legătură cu cuvîntul *pălicar*, care are sensul propriu „deget mare de la mînă", „policar", moștenit din lat. *pollicaris* „un deget (ca unitate de măsură)" (din *pollex, -icis* „degetul mare de la mînă, de la picior"). La aromâni *pălicar* este și adjectiv și are sensul „voinic", neînregistrat în DDA. *Pălicarul*, la aromâni, ca termen militar, era mîna dreaptă, adică adjunctul unui căpitan, administrator al unei regiuni. Pălicarul era „cel mai tare și cel mai viteaz soldat", sens care se explică, metaforic, prin cel de „deget mare", care este cel mai puternic dintre degete.

Caragiani semnalează, din Leșnița, cuvîntul *pușcarícu* „balercă mică" (II, 105), neînregistrat în DDA.

„*Rîngav, rîngaciu* la macedoromâni însemnează 'armăsar pe jumătate castrat'" (I, 167). La dacoromâni găsim *rîncaci*, derivat al lui *rîncă*[1] (acesta cu etimologie necunoscută), după cum se spune în DLR, dar mai curînd derivat al lui *rînc*[1] „(animal) rîncaci", „om fără copii, steril, sterp", cu varianta *rîng* (și acesta cu etimologie necunoscută). Dacoromânii au numele de familie *Răncău, Rîncu, Rîncaciu*. În DDA nu sînt înregistrate *rîngaciu, rîngav*, dar este *arungaciu* „rîncaciu".

„La macedoromâni se aud poreclele *Ruca, Ruga, Rugea, Rugiu, Ruguzeli. Rug* sau *arug* la ei se numește *papura* și *stufăria* de la bălți sau de la locuri mlăștinoase. Apoi la unii din ei se numește astfel și *mărăcina*". „*Rugă* sau *arugă* [. . .] se zice la ei și ușa pe unde trebuie să treacă oile la ocolul de la stînă, ca să fie mulse de ciobanii așezați acolo în acest scop. *Rugă* sau *arugă* se zice și *simbria* ce se plătește la o slugă ce se bagă la stăpîn, și *arugal* sau *argal* se zice oricare se bagă la stăpîn cu *aruga. Me-arughez* însemnează *mă bag la stăpîn* ; *ce arugă liăi* ? însemnează : *ce sinbrie sau leafă ai* ? La stîni totdeauna este tocmit un băiat ciobănașiu, care, pe lîngă altele, are și funcțiunea de a face să treacă oile pe la arugă, adică pe la ușa ocolului sau, cum zic macedoromânii, a *cutarului*, spre a fi mulse. Cînd oile nu vor să meargă la arugă, servitorul aleargă cu cața după ele, îndreptîndu-le spre *rugă* și cu diferite amenințări le strigă *aruga, aruga*, adică *la rugă* (mergi sau mergeți la rugă). S-a observat un lucru, că servitorii cei noi, care pentru întîia dată intră în acest serviciu, strigă *aruga, aruga* pe la începutul fondării stînei primăvara. Acest *aruga, aruga* îl strigă mereu în toate zilele la mulsul de la prînz și de seara și *aruga, aruga* repetîndu-se toată vara, pe la toamnă ajunge *arua, arua*. Dacă același servitor continuă și anul viitor cu același serviciu, pe la primăvară nu mai zice *aruga*, nici *arua, arua*, ci *rua, rua, rua*, adică i se ostenesc organele vocalice și nu mai pronunță nici pe *a*, nici pe *g*. Ciobanii cei vechi rîd de cei novici, cari în loc să zică *rua, rua, rua* zic *ruga, aruga* sau *ruga, ruga* și le dau porecla *Rugu* sau *Aruga* de multe ori". „Acest *rua, rua* nu însemnează la ei decît : *la ușă, mergeți la ușă*. Ciobanii strigă la oi *rua, rua, rua* și cînd îndeamnă oile să treacă vreo strîmtoare sau vreun pîrîu. Apoi *rua, rua, rua* este și un strigăt de îndemnare la ceva. Soldații ciobani ai armatolilor, cînd erau în lupte și făceau asalturi, în loc de *ura* sau alt cuvînt de îndemn, strigau totdeauna unii altora și mai cu seamă căpitanul lor îi îndemna : *rua, rua, rua gioni*". Soldații Mălăcași, la 1378, cînd atacă Ianina, strigă *rua, rua* (după *Cronica epirotică*) (II, 153). În DDA nu se înregistrează *rug* și *arug* cu sensurile „papură", „stufăriș". Se pare că elenistul aromân a făcut o legătură ingenioasă între *arugă, arugal* și *argal* (în DDA *arγat*), de care ar trebui să se țină seamă. Nici interjecțiile *arua* și *rua* nu sînt înregitrate în DDA.

BDD-A24106 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:47:23 UTC)

Matei *Sfrînzi* a fost un șef fărșerot care a luptat în Peloponez, împreună cu venețienii, împotriva turcilor, în secolele al XIV-lea — al XV-lea. Numele *Sfrînzi* este explicat astfel : „la fărșeroți sprîncenile se zic *sufrănțeale* și *sfrînțeale* și porecla *sfrînți* se dă la cei cu sprîncenele unite" (I, 6). Cuvîntul *sfrînți* nu este înregistrat în dicționarul citat.

Scîlțu, scîlța însemnează „ceva încurcat, întortocheat, diform" (II, 166). DDA nu nregistrează aceste cuvinte.

Din Leșnița, Caragiani (II, 105) semnalează cuvîntul *scîrpi* „surcele", la plural. DDA, 1067, înregistrează pentru *scîrpă* doar pl. *scîrpe*.

Pentru *șervetă*, vezi *lahuri*, supra.

„Macedoromânii au următoarele forme pentru cuvîntul *șobolan*, cu cari înțeleg și diferite specii de cîrtițe : *șubulan, șuburan, șumuroniu, mușuroniu, mușurică*" (II, 53). Vezi și *mușunițâ*, supra. Din DDA lipsesc *șubulac, șubulan, șubuloniu, șuburan, șuburoniu*.

Țală și *știală* sînt nume ale sucitorului, folosite ca porecle pentru copiii neastîmpărați (I, 37). În DDA nu este înregistrat *țală*.

Ioan Caragiani (I, 268) glosează : *„zarcu* și *zărcúlă* = glugă, gluguliță". Tache Papahagi înregistrează în DDA, 1292, numai diminutivul *zărcúlă* „glugă" ; *zarcu* i-a rămas necunoscut.

*

Din informațiile prezentate se vede că *Studii istorice* de Ioan Caragiani reprezintă un important izvor de îmbogățire a dicționarului aromân cu material lexical cules în secolul trecut, concretizat în cuvinte, variante, sensuri și sintagme neînregistrate în marele dicționar al lui Tache Papahagi. Valoarea acestui material este asigurată de originea aromânească-fărșerotă a autorului și de anchetele pe care acesta le-a făcut la românii din Grecia și din Albania.

Cele două volume de *Studii istorice* și volumul ms. *Aromânii și cîntecele populare grecești* îl așează pe Ioan Caragiani printre marii cercetători ai dialectului aromân.

LA CONTRIBUTION DE IOAN CARAGIANI À LA CONNAISSANCE DU DIALECTE MACÉDO-ROUMAIN

RÉSUMÉ

L'auteur de cette communication présente d'abord quelques éléments concernant la vie et l'oeuvre de l'helléniste d'origine aroumaine Ioan Caragiani (1841—1941) de Iassy, ainsi que des informations que nous donne Caragiani sur l'ethnographie aroumaine. Dans son oeuvre intitulée *Études historiques sur les Roumains de la Péninsule Balkanique* (*Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, București, I, 1929 ; II, 1941) il a mentionné et, parfois, a expliqué de nombreux appellatifs aroumains. Etant donné que Tache Papahagi n'a pas enregistré dans le *Dictionnaire du dialecte macédo-roumain* (*Dicționarul dialectului aromân*[2], București, 1974) beaucoup de ces mots, l'auteur les signale aux chercheurs et pour quelques uns de ces mots il propose des explications étymologiques. Ce qui est intéressant, c'est le fait que certains mots dont on fait l'analyse dans le travail sont devenus des sobriquets ou des noms de personnes et ne fonctionnent que comme tels. L'auteur exprime l'opinion que Ioan Caragiani est un chercheur important du dialecte macédo-roumain et un precurseur de l'onomastique roumaine.

Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August, nr. 11

BDD-A24106 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:47:23 UTC)